

РЕСТАВРАЦІЯ МЕЙДЗІ 1868 РОКУ: БУРЖУАЗНА РЕВОЛЮЦІЯ ЧИ ФОРМУВАННЯ АБСОЛЮТИСТСЬКОГО РЕЖИМУ

У статті аналізуються буржуазні реформи в Японії, проведені в результаті революції Мейдзі, та визначається їхній вплив на подальший розвиток країни. Автор значну увагу звернув на зовнішні та внутрішні причини проведення реформ, а також на їх специфіку. Стаття розкриває питання стосовно того, чи була реставрація Мейдзі буржуазною революцією, що сприяла формуванню капіталізму в Японії, чи це було лише відновлення абсолютистської влади монарха.

Ключові слова: Японія, Мейдзі, реформи, буржуазна революція, капіталізм, абсолютизм.

В статье анализируются буржуазные реформы в Японии, проведенные в результате революции Мэйдзи, и определяется их влияние на дальнейшее развитие страны. Автор значительное внимание обратил на внешние и внутренние причины проведения реформ, а также на их специфику. Статья раскрывает вопрос относительно того, была ли реставрация Мэйдзи буржуазной революцией, которая содействовала формированию капитализма в Японии, или это было лишь восстановление абсолютистской власти монарха.

Ключевые слова: Япония, Мэйдзи, реформы, буржуазная революция, капитализм, абсолютизм.

In the article bourgeois reforms in Japan, lead through in result of revolution of Meydзи are analyzed and their influence on further development of country is determined. An author turned considerable attention on external and internal reasons of reforms, and also on their specific. The article exposes a question in relation to that or there was restoration of Meydзи – bourgeois revolution which assisted to forming of capitalism in Japan, or this was only renewal of absolute power of monarch.

Key words: Japan, Meydзи, reforms, bourgeois revolution, capitalism, absolutism.

Події, що відбулися в Японії в 1867-1868 р., їхній аналіз і місце в розвитку країни стали майже відразу ж однією з головних, до того ж дискусійних тем у японській історичній науці, актуальність і гострота якої зберігаються й у наші дні. Раніше всього було розпочате вивчення історії подій Мейдзі дворянсько-монархічною школою істориків, які працювали під егідою нового уряду, що був зацікавлений у певному, вигідному для нього трактуванні. Тенденційна концепція цих істориків – осей фукко [1] (реставрація імператорської влади) – посилалася на традиції школи Міто й кокугаку, що висунули на противагу «узурпаторської» сутності системи сьогунату «законність» імператорської влади, божественність її походження й винятковість японського шляху розвитку. Відповідно до цієї концепції, сутність подій 1867-1868 р. зводиться до боротьби двох угруповань правлячого табору – сьогуна й імператорського будинку, що дало назву

політичному процесу, який відбувався в країні, «Мейдзі ісін» («відновлення, реставрація Мейдзі»). Соціально-економічні перетворення при цьому розглядалися як ті, що мають підлегле значення.

Вивченням історії Мейдзі, особливо її соціально-економічних аспектів, займалися також буржуазні вчені різних історичних напрямів – Хондзе Ейдзіро (1888-1973), Цу-Тія Такао (1896) та ін. [2].

У 20-30-х роках ХХ ст. в японській історичній науці почала складатися марксистська школа з її класовим підходом до подій суспільно-історичного процесу, зокрема, щодо «революції Мейдзі». Її представники почали із травня 1932 р. випускати серію робіт «Нариси з історії розвитку японського капіталізму». Серед цих учених (Норо Ейтаро, Хані Горо, Ямада Морітаро, Хатторі Сісо, Хірано Есітаро й ін. [3]) не існувало єдиної точки зору про сутність подій Мейдзі й генезис

японського капіталізму. Одна група істориків розглядала події 1867-1868 р. як буржуазну революцію, друга – як процес формування абсолютистського режиму.

Стосовно сучасних дослідників, яких цікавить проблема формування капіталізму в Японії, слід зазначити Р.Ш.-А. Алієва, Р. Хашімото, Л.Д. Грішельової, Н.І. Чегодарь, Я. Накаоне, М.І. Крупянюк, Р. Скалапіно, В.Є. Молодякова, О.А. Гаджієву та ін. Проблема Мейдзі існує й зараз продовжує залишатися в центрі ідеологічної боротьби в науковому й політичному житті Японії.

Таким чином, метою даної статті є розкриття, з нашого погляду, сутності проведених буржуазних реформ у Японії та визначення їхнього впливу на подальший розвиток країни.

У наростанні соціально-політичної кризи в Японії середини XIX століття особливу роль зіграв зовнішній фактор: відносини з європейськими державами й США та урядова політика з приводу цих зв'язків. З 1639 р. всім європейцям, за винятком голландців, було заборонено відвідувати Японію [4]. У єдиний порт у країні – Нагасакі – два рази в рік дозволено захід голландських, а також китайських і корейських кораблів. Виключення для голландців було зроблено за допомоги в придушенні повстання селян, обтяженими занадто високими податками, на півострові Сімабара. Крім того, були видані закони, що забороняли японським підданам подорожувати за кордон, а португальцям залишатися в Японії.

Наростання колоніальної експансії США, інших західних держав на Далекому Сході призвело в 1854-1858 рр. до примусового «відкриття» Японії для морської торгівлі й комерційної діяльності іноземців: 26 січня (7 лютого) 1855 р. підписано трактат про торгівлю між Росією і Японією; в 1858 р. укладені торговельні договори з п'ятьма країнами: США (29 червня), Нідерландами, Великобританією (26 серпня), Францією (9 жовтня), за якими для торгівлі відкривалися 4 порти: Канагава (нині Йокогама), Нагасакі (о. Кюсю), Ніїгата й Хего (нині Кобе) [5], для іноземців затверджувалися принципи вільної торгівлі, право екстериторіальності й консульської юрисдикції, Японія одержувала низькі мита.

Саме в цей час політична думка нації різко розділилася на два табори: тих, хто привітав відкриття портів, і тих, хто захищав політику ізоляції. Монархісти відкрито й сміло стали вимагати скинення сьогунату. Вся країна була охоплена хвилюванням. Вже 6 квітня 1868 року в країні відбувся політичний переворот, до влади прийшов імператор Муцухіто, якого пізніше почали називати імператором Мейдзі. Тоді ж ним була оприлюднена «Клятвена хартія п'яти суспільних принципів», що визначила головні напрями зовнішньої й внутрішньої політики країни другої половини XIX століття:

«1. Ми будемо скликати наради й управляти народом, вважаючи на суспільну думку.

2. Люди вищих і нижчих класів, без винятку, будуть мати однакові права у всіх підприємствах.

3. Віджилі методи й звичаї будуть знищені, і нація піде по великому шляху неба й землі.

4. Знання будуть запозичуватися у всіх націй світу, і Імперія досягне вищого ступеня розквіту» [6].

У результаті перевороту Мейдзі в Японії встановилася абсолютна монархія й відкрилися перспективи для швидкого завершення централізації країни. В історичній науці Японії цей період одержав назву «Мейдзі». Реформи в Японії мали специфічний характер: з одного боку, всі прошарки суспільства, у тому числі й військовий стан, були зацікавлені в зростанні економіки країни, але з іншого боку – самураї й великі землевласники, відновивши владу імператора й повернувши собі частину споконвічних привілеїв, не бажали втратити їх знову. Новий уряд намагався зберегти феодальні порядки, але погроза захоплення Японії західними країнами обумовила прихід нових капіталістичних порядків, що гарантували зростання впливу й незалежності Японії. Для подальшого розвитку країни необхідним стало проведення реформ, які були здійснені в 1868-1873 роках.

Першим серйозним ударом по феодальному устрою й привілеям самурайства було те, що імператорський уряд змусив дайме (князів) відмовитися від їхніх феодальних прав у керуванні кланами. У 1869 р. відбулося так зване добровільне повернення країни й народу імператору [7]. Дайме спочатку були залишені на чолі їхніх колишніх володінь як спадкоємні губернатори, але після повного знищення розподілу Японії на князівства їх зовсім відсторонили від справ керування. Замість князівств був уведений новий адміністративно-територіальний поділ з 72 кен (префектур) і 3 фу (столичних округів) [8]. Здійснення верховної влади в префектурах стало входити вже в компетенцію урядових чиновників. У 1878 році у міських і сільських округах було засновано всестанове самоврядування у вигляді об'єднаних зборів, участь у яких визначалася високим майновим цензом.

У 1872 р. було скасовано складний і суворий становий розподіл, прийнятий під час токугавської Японії. Все населення країни (не торкаючись імператорського прізвища – кодзоку) стало ділитися на три стани: кадзоку, що утворився із представників придворної й військової знаті; сидзоку – колишнього військово-службового дворянства, й хеймін – простого народу (селян, городян і т. д.) [9]. Всі стани були формально зрівняні в правах. Селяни й городяни одержували право мати прізвище.

Паралельно станово-правовим перетворенням уряд провів аграрну реформу. Були скасовані заборони на продаж і купівлю земель, що існували з 1643 року; проведене межування земель, у ході якого власникам стали видавати особливі посвідчення про права на землю. Завдяки цьому

значна маса поміщиків, що раніше користувалися землею на васальних від даїме правах, придбали реальне право власності; це ж торкнулося й дрібних самостійних селян-орендарів.

У 1872 році почалася реформа в армії. Збройні сили Японії створювалися на основі принципу загальної військової повинності з використанням досвіду організації ударних загонів з народу, так званих нохей і кихейтай, що воювали на стороні антисюгунської коаліції. Всі офіцерські посади закріплювалися за дворянством. По суті, створення в Японії регулярної армії, до складу якої входили селяни й городяни, і призвело до формального припинення існування самурайства як особливого військового стану [10].

Командні посади в імператорській армії були закріплені винятково за самураями, особливо за представниками кланів Тесю (в армії) і Сацума (у флоті) [11]. Цей привілейований прошарок самураїв (близько 40 тис.), зміцнившись у державному апараті (головним чином в армії), виявився тісно пов'язаним з японською монархією на противагу самурайській опозиції – тим самураям, які не змогли пристосуватися до нових умов.

Поштовхом для прискореної капіталізації економіки стала фінансово-грошова реформа. Після уніфікації грошових знаків у 1869 році й спрощення податків була введена єдина загальнодержавна монета – ієна з десятковим підрозділом. У 1872 році був організований державний банк, а в 1876 р. – перший приватний банк купецького дому Міцую [12]. Завдяки встановленому законами особливому державному протекціонізму й майже регулярним бюджетним дотаціям такі доми стали перетворюватися в найбільші корпорації не тільки економічного, але й політичного значення.

Зміцнення економічних позицій буржуазії в країні призвело до активізації її політичної діяльності. У країні почав формуватися рух за права й свободу «Дзію мінкенундо», одним з головних вимог якого було прийняття Конституції. У 1881 році була створена партія Ріккен дзіюто (Конституційна ліберальна партія), що відстоювала інтереси середніх і дрібних землевласників. У 1882 році виникла партія Кайсінто (Партія реформ), серед вимог якої були: розвиток зовнішньої торгівлі, скасування нерівноправних договорів, проведення грошової реформи [13].

У Японії в 1889 р. була створена конституція, яка багато в чому повторювала основні положення німецької конституції, розробленої Бісмарком [14]. Вона проголошувала особу імператора «святиною й недоторканою», надавала йому необмежені права глави держави. Влада імператора все-таки обмежувалася парламентом, що складався з палати перів і палати представників. Верхня палата складалася із членів імператорського роду, титулованої аристократії, власників великих капіталів або земельних ділянок. Виборче право було обмежено віковим (не молодше 25 років), гендерним (тільки чоловіки) і фінансовим цензом (дохід від 15 ієн). Функції парламенту були

незначні: вони могли схвалити або не схвалити те чи інше рішення кабінету міністрів, але з їхньою думкою мало рахувалися, оскільки міністри підпорядковувалися безпосередньо імператорові.

Таким чином, проаналізувавши зміст та наслідки реформ, проведених у Японії, можна зробити наступні висновки стосовно їхнього значення для подальшого розвитку Японії.

Основна передумова для реформ епохи Мейдзі реальна загроза, яка виникла у зв'язку з «відкриттям країни» неконтрольованому впливу Заходу. Через постійну тягу до збереження традиційної організації суспільства час для планомірних – «м'яких» – перетворень було втрачено. Відповідно, були потрібні кардинальні зміни практично у всіх сферах – економічній, соціальній та політичній.

Метою реформ Мейдзі було прагнення якнайшвидше наздогнати Захід, «модернізація». Реально ж потреба в цьому була викликана необхідністю якнайшвидшого посилення країни з метою збереження незалежності Японії. Декларованою політичною метою було відновлення безпосереднього правління імператора замість встановлення, скажімо, республіканської, президентської форми правління. Конституція 1889 р. виявилася досить формальною при надмірному значенні імператора.

Специфіку проведення реформ у Японії можна простежити при розгляді форм їхньої реалізації: підсумкове оформлення всіх перетворень виглядало як «реформи зверху». Наприклад, партії ніколи не виконували «функцій протесту». Вони створювалися з волі влади і як інструмент, звернений проти опозиції, на відміну від «західного варіанта», де партія виникає, звичайно, як форма протесту проти влади. У цілому ж будь-які «реформи зверху» у підсумку одержували майже мовчазне схвалення низів [15].

Практично у всіх випадках реформи проводилися з опорою на традиційні реалії. Насамперед, це властиві японському соціуму риси групового поведіння; зростання ролі сінто в суспільстві, як ідеології; принцип єдності сінто й держави – сайсей-ітті; у підсумку при сполученні з принципом свободи віросповідання поява «державного сінто» навіть не як релігії, а як культу національної моралі й патріотизму.

Загальний висновок, який робить автор статті, полягає в тому, що реформи Мейдзі проводилися заради збереження основ соціуму, в ім'я підтримки традицій і в цілому «модернізація життя» складалася, насамперед, в активному формуванні (як за необхідністю, так і з щирого прагнення) нового суспільства заради збереження базової сутності його підвалин. Отже, безсумнівним є той факт, що революція Мейдзі мала позитивні результати, призвела до відкриття Японії світу, нового шляху розвитку, нових перспектив зовнішньої політики та в цілому до цілковитої «модернізації» суспільства та всіх сфер життя й існування японського населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарь А.И. Все о Японии / А.И. Бондарь. – Х.: Фолио, 2008. – 542 с.
2. Там само. – С. 128.
3. Там само. – С. 139.
4. Гаджиева Е.А. Страна Восходящего солнца: история и культура Японии / Е.А. Гаджиева. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 253 с.
5. Загорский А.В. Япония и Китай: пути общественного развития в оценке японской историографии / А.В. Загорский / Московский ин-т международных отношений. – М.: Наука, 1991. – С. 19.
6. Там само. – С. 136.
7. Дискуссионные проблемы японской истории / АН СССР, Институт Востоковедения. – М.: Наука, 1991. – С. 75.
8. Там само. – С. 43.
9. Там само. – С. 56.
10. Карпенко В.О. Японія в глянці і без нього / В.О. Карпенко. – К.: Молодь, 1989. – С 97.
11. Кузнецов Ю.Д. История Японии: Учебник для вузов по спец. «История» / Ю.Д. Кузнецов. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 132.
12. Там само. – С. 230.
13. Там само. – С. 305
14. Молодяков В.Э. «Образ Японии» в Европе и России второй половины XIX – нач. XX века / В.Э. Молодяков. – М.; Токио: Ин-т востоковедения РАН, 1996. – С. 23.
15. Nonjo E. Economic Theory and the History of Japan in the Tokugava Period / E. Nonjo. – N.-Y., 1984. – P. 20.

Рецензенти: д.і.н., проф. С.В. Пронь;
д.і.н., проф. П.М. Тригуб.

© Мар'яно О.В., 2009

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2009 р.